

²⁰ Битинський М. Мазепинці по Полтаві. – Торонто: Стейн Каладж, 1974. – С. 92-93.

²¹ Дзира Я. Данило Апостол // Україна. – 1991. – № 9. – С. 48.

²² Джиджора І. Нові причини до історії відносин російського правительства до України в 1720-30р. // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1904. – Т.61, кн.5. – С. 36-38.

Summary

*Halyna Yatsenyuk
(Chernivtsi)*

Return of Zaporozhye Army to ukrainian land and attempts of hetman emigrant Pylyp Orlyk to become cossacks leader

This article represents the reasons of cossacks return to ukrainian land in 1734. Also it analyzes the diplomatic activity of Pylyp Orlyk directed not to allow the commitment of such step.

Key words: Cossacks Army, congress, Thessalonians house arrest, hetman emigrant.

УДК 94 (477.851.87):572:314.9 „XIX-XX”

**Володимир Клапчук
(Івано-Франківськ)**

НАСЕЛЕННЯ ГУЦУЛЬЩИНИ

У статті характеризуються антропологічні особливості українського населення Гуцульщини, що базуються на дослідженнях відомих українських та польських вчених, наводяться та аналізуються детальні статистичні матеріали другої половини XIX – першої третини XX ст. по повітах та населених пунктах, дається аналітична характеристика чисельності, національного та релігійного складу населення.

Ключові слова: Гуцульщина, антропологія, германська група, романська група, угро-фінська група, слов'янська група, демографічні процеси, національний і релігійний склад населення.

На сьогоднішньому етапі становлення нашої держави важливим є висвітлення всіх історичних віх життя українського народу. Це стосується і антропології українського народу і його етнічних груп, якою є гуцули. Цій групі притаманні певні особливості, що складає один з аспектів актуальності. Іншим є аналіз детальних статистичних матеріалів щодо чисельності, національного та релігійного складу населення.

Антропологічні дослідження західноукраїнського населення наприкінці XIX ст. розглядалися в

працях українських, польських та російських дослідників¹. Аналіз динаміки чисельності населення, національного та релігійного складу населення Гуцульщини частково висвітлено у працях В.Шухевича², В.Кубійовича³, В.Грабовецького⁴, С.Копчака та ін.⁵.

Для підготовки статті використано статистичні довідники та переписи населення XIX–XX ст., матеріали Івано-Франківського обласного державного архіву (ДАІФО), оригінальні матеріали Домашнього архіву родини Клапчуків тощо. Специфіка дослідження вимагала застосування статистичного та аналітичного методів досліджень, а також роботи з архівними матеріалами.

Антропологічна характеристика населення.

Детальні дослідження розпочалися наприкінці XIX ст.⁶ Я.Коперницький характеризував гуцулів як темноволосих, темнооких, високих ростом короткоголовців⁷, але робив це на основі поверхових спостережень незначної кількості осіб. У 1904–1906 рр. систематичним дослідженнями займався Ф.Вовк⁸. Він провів дослідження 93 представників Бойківщини та 69 галицьких гуцулів і зробив наступні висновки: гуцули, що жили у верхів'ях Пруту та Черемошів, на 86,9 % темноволосі й на 58 % темнооки, мали високий зріст, що складав 169 см. Цей дослідник розвіяв версію про однакові антропологічні особливості населення північних схилів Карпат. Оригінальною виявилася антропологічна «мозаїка», що склалася в 1921–1936 рр., коли Я.Мидлярський, провівши на Гуцульщині та Покутті дослідження кількох тисяч військових, дав етнічну характеристику населення Косівського, Коломийського та Надвірнянського повітів: там зустрічалися представники всіх чотирьох європейських рас – нордики, середземноморці, арменоїди та ляпоноїди.⁹ Співставивши цю класифікацію людських рас з сучасною, можна констатувати, що їм тепер відповідають представники слов'янської, германської (нордики), вірменської (арменоїди), романської (середземноморці) груп індоєвропейської та угро-фінської (ляпоноїди) групи уральської сім'ї європеїдної великої раси.

Антропологічні прикмети населення цієї території були наслідком дуже складних чинників, основний з яких – дотичні прикмети всіх типів тих племен, які будь-коли жили на цих теренах. Не менший вплив мали також і всі сусідні племена і народи, які жили довкола цих земель. Крім цього, Гуцульщина розташована на перехресті впливів дуже різних між собою європейських і суміжних азійських рас чи расових типів. Все це і накладало відбиток на антропологічний тип населення. У більшості гірських сіл¹⁰ переважали представники слов'янської та германської груп, що характеризувалися середнім чи високим зростом, світлою пігментацією волосся, голубими чи сірими очима та видовженою черепною коробкою. Більшість населення Гуцульщини відрізня-

лася від населення Покуття, де переважали угро-фіни з домішкою альпійців. Це були низькі, круглоголові, широколиці брютети з темними очима. Сюди належали Красноїлля і Голови (центр Гуцульщини), а також всі гміни в північно-східній частині повіту, окрім околиць Кут.

Формація представників вірменської групи територіально найбільше розбита. У своєму типовому вигляді вона простежувалася в гмінах: Жаб'є, Брустури, Довгопілля, Річка, Устеріки й Слобідка. У двох останніх відзначалися впливи слов'яно-германського складника. Важливими місцевостями вірменської групи, були гміни Яблуниця, Ферескуля, Полянка, Перехресне, Стебне, Білоберезка, Тюдів, Старі і Нові Кути, а поза долиною Черемошу – Соколівка, Прокурава й Микитинці. У Печеніжинському повіті до цієї групи належали Акрешори, Космач, Баня-Березів, Нижній, Середній і Вишній Березови, Лючки та Рунгури, а у Надвірнянському – поза Зеленою найбільшими ареалами поширення були Яблуниця, Чорні Ослави, Делятин, Красна, Битків та Заріччя¹¹. Зваживши, що велика кількість представників вірменської групи зустрічалася і поза межами гуцульських теренів, а, можливо, також і на сусідній території східних бойків, то доречно зауважити, що це, без сумніву, була архаїчна, територіально неоднорідна зона, яка охоплювала не тільки гірські гуцульські гміни, що домінували над вірменоїдальним Жаб'єм. Не можна її й трактувати як етнічну гуцульську формацію останніх століть, об'єднану з румунськими пастушими культурними елементами. Правдоподібно було те, що формація представників вірменської групи становила релікт, основи якого слід було шукати в наддніпрянському енеоліті.

Переважа слов'яно-германського елемента спостерігалася в басейнах рік Бистриця та Черемош, що було однією з найбільших загадок антропології. Лише в Добротові впадали в очі представники романських народів, тобто довгоголові брютети середнього зросту та переважно широким обличчям.

Динаміка чисельності населення. Етнічна структура краю до середини XIX ст. формувалася поступово, без раптових і вагомих змін. Відбувався тривалий, багатівіковий процес збільшення питомої ваги польського та єврейського населення на тлі невпинного росту чисельності українців, яких у середині XIX ст. було близько 80 %. Друга половина XIX, а особливо перша третина XX ст., насичені стихійними і соціально-політичними, здебільшого трагічними, подіями, які призвели до величезних втрат і міграційних процесів населення, що суттєво вплинули на його етнічну структуру і загальну чисельність.

Одними з найважливіших джерел для відтворення демографічної ситуації були переписи населення. На Гуцульщині, як і по всій Галичині, австрійська (відтак – австро-угорська) влада проводила загальні переписи населення в 1857, 1869, 1880, 1890, 1900 та 1910 рр., польська – в 1921 та 1931 рр. Однак, з них лише переписи 1880, 1890, 1900 та 1921 рр. дали детальні відомості щодо етнічного розподілу населення за громадами, переписи 1910 та 1931 рр. – дані тільки для міст і повітів. Слід також зауважити, що австрійські та польські переписи розподіляли населення за віросповіданням; австрійські та польський 1931 р. – подавали ще рідну мову, а перепис 1921 р. – ще й національність.

У 1848 р. селяни отримали довгоочікуване звільнення від панщини й юридично стали рівноправними громадянами держави. В 1854 р. Галичину поділено на округи та повіти, внаслідок чого Гуцульщина ввійшла до складу Коломийської (повіти: Кути, Печеніжин, Косів) та Станіславівської (повіти: Надвірна, Делятин) округ¹². Тоді у Косівському повіті проживало 34182 осіб, у Печеніжинському – 33334, у Делятинському – 24216 та у Кутському – 22524 осіб¹³. З середини XIX ст. відомі дані про населення окремих населених пунктів закарпатської Гуцульщини (Рахів – 2985, Ясіня – 2788, Кобилицька Поляна – 858 осіб)¹⁴.

У 1866 р. Надвірнянський й Делятинський повіти були об'єднані у Надвірнянський, який у нових межах мав 43 населені пункти та 50708 мешканців¹⁵. Оскільки частина Гуцульщини ввійшла до складу Коломийського повіту, а детальні матеріали щодо окремих населених пунктів відсутні, проаналізуємо дані, які стосуються повіту в цілому. При цьому слід зазначити, що колишній Печеніжинський повіт становив приблизно 1/3 площі та 1/4 населення Коломийського. Станом на 31 грудня 1869 р.¹⁶ у Надвірнянському повіті проживало 54740 осіб, у Коломийському – 99359 та у Косівському – 63460 осіб. Отже, найбільша кількість та щільність населення була в Коломийському повіті. Через великі площі найменша щільність населення спостерігалася в Надвірнянському та Косівському повітах. Цікавою була б картина динаміки чисельності населення за відповідні періоди, проте її встановлення неможливе, оскільки в 1860-х рр. відбулась адміністративна реформа, внаслідок якої перерозподілено території більшості повітів. На буковинській Гуцульщині проживало: Банилів – 3686 осіб, Киселиці – 628, Підзахаричі – 797, Путила – 1210, Розтоки – 1367, Руспебул – 724, Сергії – 1500, Солонець – 679 та Шпетки – 587 осіб¹⁷.

За переписом населення станом на 31 грудня 1880 р. (табл. 1) повіти галицької Гуцульщини характеризувалися наступними показниками¹⁸.

Таблиця 1

Чисельність та щільність населення Гуцульщини станом на 31.12. 1880 р.

Повіт	Кількість гмін	Площа, км ²	Чисельність населення, осіб	Щільність населення, осіб/км ²
Коломия, в т.ч.: <i>судовий повіт Печеніжсин</i>	73 19	1176,443 376,712	110091 27923	93 74
Косів, в т.ч.: <i>судовий повіт Косів,</i> <i>судовий повіт Кутти</i>	45 23 22	1918,238 1202,835 715,403	69520 42652 26868	36 35 38
Надвірна, в т.ч.: <i>судовий повіт Надвірна,</i> <i>судовий повіт Делятин</i>	43 19 24	1962,197 877,051 1085,146	60040 27836 32204	31 32 30
По Гуцульщині	161	4257,147	157483	37

Таким чином, найбільша кількість населення була в Косівському адміністративному, а щільність населення – в Печеніжинському судовому повітах. Мінімум спостерігався у Печеніжинському судовому (загальна кількість населення) та Надвірнянському (щільність населення) адміністративному повітах. Кількість населення за десять років (1869–1880) зросла (Надвірнянський – на 9,7 %, Косівський – на 3,2 %, Вижницький та Путильський – на 10–15 %¹⁹). У 1787–1900 рр. населення Гуцульщини за рахунок народжуваності (найвища у Австро-Угорщині²⁰) зросло приблизно в п'ять разів. Так, у 1881–1885 рр. у Надвірнянському повіті народилося 49,6 дітей на 1000 жителів, а в 1886–1890 рр. – 55,8. Діаметрально протилежною була картина дитячої смертності – найвищої в Галичині (помирало 35,5 % новонароджених). Однією з причин смерті була дизентерія, яка мала тут найбільший ареал поширення. Якщо в Австро-Угорщині 1871–1895 рр. на цю хворобу помирало 0,31–0,71 осіб/1000 жителів, то у Надвірнянському повіті, відповідно, – 1,23–5,78. На початку 1890-х рр. ве-

ликих жертв завдали епідемії холери та корости. Причиною захворювань і високої смертності були й антисанітарія та нестача лікарів, за забезпеченням яких Гуцульщина займала останнє місце в Австро-Угорщині.

За черговим переписом населення у 1900 р.²¹ на Гуцульщині проживало понад 350 тис. осіб²². Найменше заселеними й надалі залишалися гірські частини повітів, а в передгір'ях, де зосереджувалися промислові підприємства, розвивалися культурні та освітні заклади, відбувся значний ріст кількості населення. Отже, з 1880 до 1900 рр. відбувся значний приріст населення, зумовлений, насамперед, найвищою в Австро-Угорщині народжуваністю на Гуцульщині. Тоді у Надвірнянському повіті приріст склав 31,8 %, у Косівському – 28,3 %. Зменшення чисельності населення спостерігалось лише у Коломийському повіті (-0,8 %). У 1900 р. у Вижниці проживало 4497, у Великому Бичкові – 5294 та у Рахові – 5875 осіб²³. Кількість населення у 1900–1921 рр. майже не збільшилася. Населення деяких повітів Гуцульщини в 1921 та 1931 рр. складало²⁴ (табл. 2):

Таблиця 2

Чисельність та щільність населення галицької Гуцульщини

Повіт	1921 р.		1931 р.		Приріст населення, %
	Чисельність, осіб	Щільність, осіб/км ²	Чисельність, осіб	Щільність, осіб/км ²	
Коломия	154373	117,5	170661	129,9	+10,6
Косів	83647	45,5	93782	51,0	+12,1
Надвірна	80957	41,8	104810	54,0	+29,5

Найбільший приріст населення за десять років спостерігався в Надвірнянському повіті (вдвічі перевищував середній показник інших повітів). Це було викликане, на нашу думку, бурхливим розвитком у міжвоєнний період нафтовидобувної та лісової галузей господарства, де була задіяна велика кількість кваліфікованих працівників. Ця робоча

сила не була місцевою, оскільки вищих навчальних закладів у повіті не було, тому відбувався приплив з великих культурно-освітніх центрів Галичини та Європи. Негативне сальдо міграції населення зафіксовано у Коломийському повіті – -3213 (2,1 %); позитивний приріст був у Косівському (173 осіб або 0,2 %) та Надвірнянському (7728 осіб або 9,5 %)²⁵.

У 1921 та 1931 рр. кількість мешканців у Рахові була практично однаковою (6879 та 6875 осіб), а у Кобилецькій Полянці (1551 та 2217) – зросла на 45%.²⁶ За статистикою Польщі²⁷, перед Другою світовою війною у Станиславівському воєводстві проживало близько 1,5 млн. мешканців, в т.ч. у Коломийському повіті – 176 тис. осіб, у Надвірнянському – 140,7 тис. та у Косівському – 93,9 тис. осіб. У першій третині ХХ ст. найбільший приріст населення спостерігався у Надвірнянському повіті (77,9%). Для прикладу, у Коломийському повіті він становив 61,2%, а у Станиславівському – 47,9%. Передвоєнні дані про кількість населення відомі й по окремих населених пунктах закарпатської Гуцульщини. Так, у Білині було 1837 осіб, Богдані – 3153, Діловому – 1757, Квасах – 1262, Косівській Полянці – 2129, Лузі – 1267 та у Ясінях – 9401 осіб²⁸. Можна стверджувати, що у Ясінях в 1850–1935 рр. кількість населення зросла у 3,4 р., у Рахові – у 2,3, а у Кобилецькій Полянці – у 2,6 р. У 1939 р. чисельність населення Великого Бичкова складало 6707 осіб, Кобилецької Полянці – 2218, Трибушан (Ділового) – 2326, Рахова – 8893, Богдана – 4299, Квасів – 1500 та Ясіня – 10614 осіб²⁹. За неповними даними чисельність населення закарпатської Гуцульщини у той час складала 36557 осіб.

Внаслідок закриття у ХVIII–ХІХ ст. більшості солеварень населення змушене було шукати заробітків у сусідніх краях та за кордоном. Наприкінці ХІХ ст. гуцули працювали на сезонних лісорозробках у Боснії, а 700 жителів Космача – у Бессарабії. У 1900 р. з Ясіня щороку виїжджало на заробітки близько 10 % населення³⁰. На межі ХІХ–ХХ ст. почалася масова еміграція. Упродовж 1900 р. з Косівщини до Німеччини на польові роботи виїхало 359 осіб³¹. Злидні та голод змушували селян шука-

ти кращої долі за океаном. З 1891 р. почалась масова еміграція в Канаду. Лише у 1880–1910 рр. з Косівського повіту виїхало до Канади, Бразилії, США та Аргентини 7346 осіб; 1913 р. з Вишницького повіту виїхало 1948 осіб. У 1927–1938 рр. із Станиславівського воєводства за кордон виїхало 27,5 тис. осіб, з яких 8 – до Канади, 6,6 – до Аргентини, 5,2 – до Франції, 3,1 – до Палестини та 1,9 – до США. Частина емігрантів була і з Гуцульщини³².

В цілому у динаміці чисельності населення спостерігалися певні закономірності. Відбувався ріст чисельності населення у промислових повітах, а стрибкоподібний – у аграрних та аграрно-промислових. Особливим фактором стали події Першої світової війни, коли чисельність населення скоротилася. З 1900 до 1921 рр. чисельність населення у Косівському повіті зменшилася на 0,4%. Упродовж майже 150 років населення Гуцульщини зросло майже втричі. Проте з різних причин ріст не був поступовим: суттєво впливали епідемії, міграція населення (1920–1930-х рр.) та воєнні події. Динаміку чисельності населення регіону чітко встановити неможливо, оскільки гуцульські села Буковини та Закарпаття в різні періоди входили до різних адміністративних структур, а окремі дані по цих селах, зазвичай, відсутні.

Релігійний склад населення. У 1869 р. в Надвірнянському повіті проживало 54740 осіб, з яких: 44213 греко-католиків, 6448 – іудеїв, 3607 – римо-католиків, 402 – лютерани та 32 – вірменського віросповідання³³. У 1880 р. римо-католиків було 4,69 %, греко-католиків – 81,33, а іудеїв – 13,33 %³⁴. З 1880 до 1900 рр. кількість римо-католиків у цьому повіті зросла на 2,7 %, греко-католиків – на 12,6, а іудеїв – на 82,9 %³⁵. У 1874 та 1886 рр. релігійний склад населення був наступним (табл. 3):

Таблиця 3

Релігійний склад населення

Повіт	Римо-католики		Греко-католики		Іудеї		Інші	
	1874	1886	1874	1886	1874	1886	1874	1886
Надвірна	6,5	4,6	80,0	81,3	11,7	13,3	1,8	0,8
Коломия	11,6	11,1	72,0	70,4	14,8	17,4	1,6	1,1
Косів	4,4	4,5	82,0	81,6	11,4	12,4	2,2	1,5

На основі цих даних очевидним є те, що показники Косівського та Надвірнянського повітів мало чим відрізняються і коливалися в межах 2%, а от у Коломийському повіті значна кількість римо-католиків перевершувала два інші повіти разом взяті. Що ж до іудеїв, то їхня кількість неоднакова – більшістю знову ж таки вирізняється Коломийський повіт. З виокремлених даних можна встановити і релігійний склад деяких населених пунктів буковинської Гуцульщини³⁶: 85,7% – греко-католиків, 6,5% – іудеїв та 3,9% – римо-католиків.

Станом на 31 грудня 1900 р. у Делятинському повіті³⁷ серед сільського населення переважали греко-католики (86–97%); римо-католиків було найменше (Чорні Ослави, Луг), а в деяких селах їх не було взагалі (Чорний Потік). У Середньому Майдані майже однакова чисельність римо-католиків і греко-католиків пояснювалася розвитком скловиробництва, яке вимагало професіоналів, що переважали серед польського населення. Іудеї склали значний відсоток у містечках, промислових і туристичних центрах. Слід зазначити, що вони

проживали в усіх селах. У Надвірнянському повіті³⁸ переважали греко-католики, але їх географічний розподіл був дещо іншим, ніж у Делятинському. Загальний відсоток по селах коливався вже в межах 68–96% і збільшувався від передгірної місцевості в гори. В той же час у Надвірній їх було лише 32,9%, що значно менше чисельності іудеїв. Римо-католицьке населення переважало в передгір'ях і промислових центрах. Слід зауважити, що у Надвірнянському повіті була найбільша на Гуцульщині кількість римо-католиків та іудеїв. Кількість іудеїв у Надвірній складала 2/3 їх загальної кількості у повіті. За винятком Шешорів (тут було вдвічі більше римо-католиків, ніж по решті сіл)³⁹ в усіх селах Печеніжинського повіту було понад 90% греко-католиків, кількість іудеїв становила 1,8–5%. Римо-католики були малочисельними – 106 осіб (окрім Шешорів), а в Акришорах, Лючках та Прокураві вони не проживали взагалі. Косівський повіт⁴⁰ відзначався майже монорелігійним населенням (греко-католики). Їхня кількість, за винятком Яблуниці та Жаб'я, становила понад 90%. У 17 селах римо-католиків було менше відсотка, а в Бабині, Бєрвінковому, Хороцеві, Перехресному, Розтоках, Рожині Малому, Соколівці та Тюдіві їх взагалі не було. У Яблуниці та Жаб'ю кількість іудеїв складала понад 10%. Греко-католицьким був Бабин.

Загалом, наприкінці XIX ст. у гуцульських повітах проживало понад 90% греко-католиків, решту населення майже порівну складали римо-католики та іудеї. Римо-католиків найбільше було у Надвірнянському та Вижницькому повітах, а іудеїв – у Делятинському та Вижницькому, що визначалося, перш за все, розміщенням торгових шляхів та міграцією населення. Косівський повіт вирізнявся найбільшою кількістю греко-католиків. Винятком були адміністративні та промислові центри. Гірські райони приваблювали поляків та євреїв лише як сировинна база та перспектива розвитку на її основі окремих галузей промисловості й торгівлі.

У 1914–1919 рр. населення зазнало великих втрат у Першій світовій війні і українсько-польської війни 1918–1919 рр. З тих часів є останні дані по Печеніжинському повіту. Окрім повітового центру та Слободи Рунгурської, греко-католики складали переважну більшість населення (понад 90%). Понад 10% римо-католиків було у Нижньому Березові та Яблунові. В останньому й у Печеніжині проживало найбільше у повіті іудеїв. 1921 р. релігійний склад населення повіту⁴¹ дещо відрізнявся від попереднього перепису. У підгірних селах⁴² Надвірнянського повіту був доволі високий відсоток мешканців, що сповідували католицизм, а у промислових центрах – іудейство (у Делятині та Надвірній – майже 1/3 населення). Окремо варто зазначити про поселення Святий Йозеф, яке було засноване як польська колонія наприкінці XIX ст. на землях Лісної Слобідки. Тут проживало понад 90% римо-католиків, українців було лише 13 осіб,

зате 132 – греко-католики.⁴³ У Косівському повіті у селах Москалівка, Шешори та містечку Кути проживало понад 20% римо-католиків, у Кутах та Косові, як ніде у цьому краї, була приблизно половина від всього населення іудеїв, що складали майже 70% всього єврейського населення повіту. Греко-католиків по селах проживало понад 90%, за винятком вже згаданих містечок та сіл Яблуниці, Старий Косів, Пістинь, Шешори та Вербовець⁴⁴. За неповними даними, на закарпатській Гуцульщині⁴⁵ релігійний склад населення мав практично ті ж особливості, що і в галицькій: 74,8% – греко-католиків, 11,7% – римо-католиків, 7% – іудеїв, 0,5% – протестантів та 0,2% – православних.

Нижче проаналізуємо **національний склад населення** Гуцульщини за останні півстоліття (1880–1931).⁴⁶ У 1880–1910 рр. відбувалося поступове зростання чисельності населення. Окресилися лише певні відмінності у національному складі. Так, у Коломийському та Надвірнянському повітах за 30 років відбувся спад чисельності українського населення, в той же час збільшилася польська складова майже у 2–3 рази. Водночас різко впала частка німецького та єврейського населення у 4–12 разів. Досить істотні кількісні та якісні зміни відбулися у період 1914–1919 рр., спричинені подіями Першої Світової війни, яка забрала тисячі життів і покалічила величезне число українців і поляків. Населення скоротилося на 29533 особи. Число українців складало 26938, поляків – 20605, у той же час кількість німців та євреїв збільшилася на 18118 осіб. Вочевидь, ця спільна статистична цифра для німців та євреїв більше стосувалася євреїв, оскільки німці, які зазнали поразки у війні, не мали потреби залишатися на Гуцульщині, що відійшла до Польщі. У наступний період (1921–1931) ліквідовано Печеніжинський повіт, який поділено між Косівським і Коломийським. Загальна кількість населення в цей час різко зросла (на 92655 осіб або 29%), проте зменшилося число мешканців польської, німецької та єврейської національностей. На буковинській Гуцульщині⁴⁷ проживало 83,3% українців, 7,7 – німців, решта – румуни, євреї, угорці та інші національності.

Практично паралельно до змін у загальній чисельності тих чи інших національностей змінювався й релігійний склад населення краю. У Коломийському та Надвірнянському повітах у 1880–1921 рр. поступово зменшувалося число греко-католиків, натомість зростала кількість римо-католиків та іудеїв (за винятком 1921 р.). У Косівському районі, – навпаки, – спостерігалось зростання числа греко-католиків і римо-католиків та зменшення кількості іудеїв. Слід зауважити, що в 1931 р. у статистичних матеріалах вперше зафіксовано число православних осіб (серед них були політемігранти з Великої України), число яких через незначну кількість втрачено у графі «інші». Цей період зафіксував збільшення греко-католиків і спад представників інших конфе-

сій. У Коломийському повіті відбувся також ріст мешканців, які сповідували інші релігії.

Оригінальною є також інформація, щодо порівняння кількості мешканців за національністю та віросповіданням, адже тут присутні деякі диспропорції. Для аналізу обрано лише 1921 та 1931 рр., тому що за попередній період відсутня чітка характеристика німецького та єврейського населення. У 1921 р. кількість українців складала 71,2% від загальної кількості населення, а греко-католиків – 74,5%, тобто на 2,3% більше. Така ж картина спостерігалась і в 1931 р., коли греко-католиків було на 3% більше від українців. Діаметрально протилежною була картина з поляками та римо-католиками. У 1921 р. при відносній кількості поляків 21,6% (у 1931 р. – 18,4%) римо-католицизм сповідували, відповідно, 12,9 та 12,7%, тобто на 6–9% менше від своєї національності. Євреїв же нараховувалось у 1921 р. 6,4%, а іудаїзм сповідували 12,1% всього населення Гуцульщини. У 1931 р., відповідно, – 6,6 та 9,8%. Така ситуація, на нашу думку, була зумовлена низкою різних обставин. Як відомо, в Австро-Угорщині до 1860 р. євреї були обмежені у правах йосифінськими патентами, а тому часто при переписах населення не визнавали себе євреями. Це призвело до того, що їх більша частина увійшла до складу польськомовного населення. Крім того, переважна кількість євреїв при переписах визнавала розмовною польську або німецьку мову, менше – українську. Слід зауважити, що й частина українців, які працювали на державних роботах, з практичною метою також визнавали за розмовну саме польську мову. До того ж у цей час люди, що розмовляли по-польськи, вже вважалися освіченими. І, врешті, останньою обставиною стало те, що поляки спеціально збільшували кількість польськомовного населення.

Неповна інформація про національний склад закарпатської Гуцульщини⁴⁸ підтверджує загальні тенденції динаміки та особливостей, що мали місце у галицькій Гуцульщині: 75,3% українців, 11,5% євреїв, 8,1% угорців, 1,5% чехів та 3,6% – інші національності.

На основі проведених аналітичних досліджень можна зробити такі **висновки**:

У краї проживали представники слов'янської, германської, вірменської і романської груп індоєвропейської та угро-фінської групи уральської сім'ї європеїдної великої раси. В 1854 р. внаслідок адміністративної реформи Гуцульщина увійшла до складу Коломийської та Станіславівської округ. З 1880 до 1910 рр. відбувався поступовий ріст чисельності населення, спад чисельності українського та збільшення польського населення; різке падіння чисельності німецького та єврейського населення. Досить істотні кількісні та якісні зміни відбулись у 1910–1921 рр., причинами чого були еміграція, Перша світова та українсько-польська війни – загальна чисельність населення ско-

ротилася, насамперед, українців та поляків, чисельність німців та євреїв збільшилася. У підгірних селах був доволі високий відсоток римо-католиків, а у промислових та туристичних центрах – іудеїв. Після 1921 рр. загальна чисельність населення різко зросла, при цьому зменшилась кількість мешканців польської, німецької та єврейської національностей. У 1874–1886 рр. чисельність римо-католиків та греко-католиків практично не зазнала змін. У 1900 р. серед сільського населення переважну більшість складали греко-католики, їх чисельність збільшувалась від передгір'їв в гори; римо-католики, яких було значно менше, проживали в передгір'ях та промислових населених пунктах. Іудеї складали великий відсоток у містечках, промислових та туристичних центрах. Практично паралельно до загальної чисельності змінювався і релігійний склад населення. У 1880–1931 рр. поступово зменшувалося число греко-католиків, натомість зростала чисельність римо-католиків та іудеїв; вперше зафіксовано православних.

¹ Kopernicki I. Charakterystyka fizyczna Górali ruskich // Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej. – Kraków, 1889. – Т. XIII. – Cześć 2. – 54 s.; Majer J. Charakterystyka fizyczna ludności galicyjskiej / J. Majer, I. Kopernicki // Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej. – 1877. – Т. I. – 181 s.; Вовк Ф. Антропологічеськія особенності українського народу // Український народъ въ его прошлом и настоящемъ: сборник. – С. Петербургъ, 1916. – Т. 2. – С. 427–454; Вовк Х. Антропологічні особливості українського народу // Студії з української етнографії та антропології. – Прага, 1927. – С. 3–214; Czekanowski J. Beiträge zur Anthropologie von Polen // Archiv für Anthropologie. – 1911. – S. 187–195; Czekanowski J. Recherches anthropologiques de la Pologne. Bulletins et Memoires de la Societe d'Anthropologie de Paris. – 1920. – Seria VII. – Т. I. – S. 48–70; Czekanowski J. Struktura antropologiczna Polski Poludniowo-Wschodniej. – Lwów: Związek Polskich Towarzystw Naukowych we Lwowie, 1939. – 38 s.; Jendyk R. Przyczynki z Huculszczyzny. – Rękopis 1930. – [48 s.]; Mydlarski J. Etude anthropologique de la population des Karpathes Orientales: Przegląd Antropologiczny. – 1938. – Т. XII. – S. 412–416; Mydlarski J. Przyczynek do poznania struktury antropologicznej Polski i zagadnień doboru wojskowego // Kosmos. – 1928. – Т. LIII. – S. 195–210; Алексеева Т. И. Этногенез восточных славян по данным антропологи // Московский государственный ун-т им. Н.В. Ломоносова. – М.: Наука, 1973. – 272 с.; Дяченко В. Антропологічна характеристика // Гуцульщина (Історико-етнографічне дослідження). – К.: Наукова думка, 1987. – С. 45–51; Сегада С.П. Антропологічний склад українців Східних Карпат // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. – Львів, 1999. – Т. I. Археологія та антропологія. – С. 461–482.

² Шуевич В. Гуцульщина. – Львів, 1899. – Т. 1. – Ч. 2. – С. 82–83.

³ Кубійович В. Етнічні групи південно-західної України (Галичини) на 1.1.1939 // Національна статистика Галичини. – Вісбаден, 1983. – 77 с.

⁴ Грабовецький В.В. Нариси історії Прикарпаття. – Івано-Франківськ: Акорд, 1995. – Т. 8. Гуцульщина в другій половині XIX – поч. XX століть. – 222 с.

⁵ Копчак С.І. Етнічна структура та міграції населення Українського Прикарпаття: Статистико-демографічне дослідження – Львів: Світ, 1996. – 285 с.

⁶ Алексеева Т. И. Этногенез восточных славян по данным антропологии // Московский гос. ун-т им. Н.В.Ломоносова. – М.: Наука, 1973. – 272 с.; Алексеева Т.И. Восточные славяне. Антропология и этническая история / [отв. ред. и автор 4 разделов – Т. И. Алексеева]. – М.: Научный мир, 1999. – 336 с.; Грабовецький В.В. Нариси історії Прикарпаття. – Івано-Франківськ: Акорд, 1995. – Т. 8. Гуцульщина в другій половині XIX – поч. XX ст. – 222 с.; Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики / М.С.Дністрянський. – Львів: Літопис [Видавн. центр Львівського національного ун-ту імені Івана Франка], 2006. – 490 с.; Дяченко В. Антропологічна характеристика // Гуцульщина (Історико-етнографічне дослідження). – К.: Наукова думка, 1987. – С. 45–51; Клапчук В.М. Делятинщина: історико-географічне дослідження. – Делятин: Фоліант, 2007. – 584 с.; Кубійович В. Етнічні групи південно-західної України (Галичини) на 1.1.1939 // Національна статистика Галичини. – Вісбаден, 1983. – 77 с.; Czekanowski J. Beitrage zur Anthropologie von Polen // Archiv für Anthropologie. – 1911. – S. 187–195; Czekanowski J. Recherches anthropologiques de la Pologne. Bulletins et Memoires de la Societe d'Anthropologie de Paris. – 1920. – Seria VII. – T. I. – S. 48–70; Czekanowski J. Struktura antropologiczna Polski Poludniowo-Wschodniej. – Lwów: Związek Polskich Towarzystw Naukowych we Lwowie, 1939. – 38 s.; Majer J. Charakterystyka fizyczna ludności galicyjskiej // Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej. – 1877. – T. I. – 181 s.

⁷ Kopernicki I. Charakterystyka fizyczna Górali ruskich // Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej. – Kraków, 1889. – T. XIII. – Cześć 2. – 54 s.

⁸ Вовк Ф. Антропологическія особенності українського народу // Украинский народъ въ его прошломъ и настоящемъ: сборник. – С.Петербургъ, 1916. – Т. 2. – С. 427–454; Вовк Х. Антропологічні особливості українського народу // Студії з української етнографії та антропології. – Прага, 1927. – С. 3–214; Wolkow T.K. Antropometryczni doslidy ukraińskoho naselenija Halyczyny, Bukovyny i Uhorszczyzny // Materjały po ukraińsko-ruškoj etnologii. – Lwów, 1908. – Т. X. – S. 39.

⁹ Mydlarski J. Etude anthropologique de la population des Karpathes Orientales: Przegląd Antropologiczny. – 1938. – Т. XII. – S. 415.

¹⁰ Ibid. – S. 412–416.

¹¹ Ibid.

¹² Landes-Regierungsblatt für das Kronland Galizien 1854. – Lemberg, 1856. – S. 285–287.

¹³ Handbuch des Lemberger Statthaltereigebietes in Galizien für das Jahr 1858. – Lemberg, 1860. – S. 4–5; Landes-Regierungsblatt für das Kronland Galizien 1854. – Lemberg, 1856. – S. 334–337.

¹⁴ Історія Гуцульщини / [за ред. М.Домашевського]. – Чикаго: Basilian Press, 1985. – Т. II. – 508 с.; Історія Гуцульщини / [за ред. М.Домашевського]. – Чикаго: Basilian Press, 1986. – Т. III. – 442 с.

¹⁵ Haliczanin. Kalendarz powszechny na rok pański 1867. – S. 47.

¹⁶ Rapacki W. Ludność Galicyi. – Lwów, 1874. – S. 11–13, 22–23.

¹⁷ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich i innych krajów słowiańskich. – Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1890. – Т. XI. – S. 376.

¹⁸ Rocznik statystyki Galicyi [Statystyka Galicyi; Rok I. 1886] / [Pod kierunkiem Dr Tadeusza Rutowskiego]. – Lwów: Druk. Pillera i Spółki, 1887. – S. 1, 4–9.

¹⁹ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich i innych krajów słowiańskich. – Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1890. – Т. XI. – 976 s.

²⁰ Sprawozdanie c.k. Krajowej Rady zdrowia o stosunkach zdrowotnych w Galicyi w 1896. – Lwów, 1898. – S. 5–7.

²¹ Skorowidz gminny Galicyi opracowany na podstawie wyniku spisu ludności z dnia 31 Grudnia 1900. – Wieden, 1907. – S.290–297, 412–417.

²² Чорний С. Національний склад населення України в XX сторіччі [Електронний ресурс]. Національний склад населення України в XX сторіччі: довідник. – Серія «Україна на межі тисячоліть» // ДНВП «Картографія». – К., 2001. – Режим доступу: <http://etno.us.org.ua/nklad/index.html>. – 14.03.2008; Грабовецький В.В. Нариси історії Прикарпаття. – Івано-Франківськ: Акорд, 1995. – Т. 8. Гуцульщина в другій половині XIX – поч. XX століть. – С. 10.

²³ Історія Гуцульщини / [за ред. М.Домашевського]. – Чикаго: Basilian Press, 1985. – Т. II. – 508 с.; Історія Гуцульщини / [за ред. М.Домашевського]. – Чикаго: Basilian Press, 1986. – Т. III. – 442 с.

²⁴ Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dnia 31 wrzesnia 1921 r. – Tom XII. Wojewodstwo stanisławowskie. – Warszawa: Wyd. C.K.S., 1923. – S. 1–22; Wiadomości statystyczne Głównego Urzędu Statystycznego. – Lwów, 1932. – Roczn. X. – Zeszyt 1. – S. 32, 55.

²⁵ Wiadomości statystyczne Głównego Urzędu Statystycznego. – Lwów, 1932. – Rocznik X. – Zeszyt 1. – S. 79.

²⁶ Історія Гуцульщини / [за ред. М.Домашевського]. – Чикаго: Basilian Press, 1985. – Т. II. – 508 с.; Історія Гуцульщини / [за ред. М.Домашевського]. – Чикаго: Basilian Press, 1986. – Т. III. – 442 с.

²⁷ Mały rocznik statystyczny. – Warszawa-Grodno: Zakład Graficzny L. Mejlachowicza, 1938. – S. 15.

²⁸ Mistovny Słownik Československe Republiky. – Praga, 1935. – S. 8.

²⁹ Štěpánek P. Podkapatská Rus v letech 1919–1939: Podkapatská Rus vás zve. – Náchod: Konting, spol. s r.o., 2008. – S. 98–128.

³⁰ Арсенич П.І. Минуле гуцульського краю // Гуцульщина: історико-етнографічне дослідження. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 64–65.

³¹ Кравець М. М. Селянство Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині XIX ст. – Львів, 1964. – С. 117.

³² Mały rocznik statystyczny. – Warszawa-Grodno: Zakład Graficzny L. Mejlachowicza, 1938. – S. 57.

³³ Bevölkerung und Viehstand von Galizien nach der Zahlung vom 31 Dezember 1869. – Wien, 1871. – S. 2–3.

³⁴ Rocznik statystyki Galicyi [Statystyka Galicyi; Rok I. 1886] / [Pod kierunkiem Dr Tadeusza Rutowskiego]. – Lwów: Druk. Pillera i Spółki, 1887. – S. 17.

³⁵ Rocznik statystyki Galicyi. – Lwów, 1908. – Т. VIII. – Cześć 1. – S. 31.

³⁶ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich i innych krajów słowiańskich. – Warszawa

: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1890. – Т. XI. – 976 s.

³⁷ Skorowidz gminny Galicyi opracowany na podstawie wyników spisu ludności z dnia 31 Grudnia 1900. – Wieden, 1907. – S. 412.

³⁸ Ibid. – S. 414.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Шухевич В. Гуцульщина: [Репринтне видання 1899 р.]. – Верховина, 1997. – Ч. 1–2. – С. 82–83.

⁴¹ Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dnia 31 wrzesnia 1921 r. – Т. XII. Wojewodstwo stanislaw. – Warszawa : Wyd. C.K.S., 1923. – S. 12.

⁴² Ibid. – S. 11.

⁴³ Копчак С.І. Етнічна структура та міграції населення Українського Прикарпаття: Статистико-демографічне дослідження. – Львів: Світ, 1996. – С. 191.

⁴⁴ Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dnia 31 wrzesnia 1921 r. – Tom XII. Wojewodstwo stanislawowskie. – Warszawa: Wyd. C.K.S., 1923. – S. 10–11.

⁴⁵ Mistovny Slovník Československe Republiky. – Praga, 1935. – S. 8.

⁴⁶ ДАІФО. – Ф. 2, Оп. 1. – Од. зб. 1819. – Арк. 35; Оп. 1. – Од. зб. 2124. – Арк. 29–33; Оп. 7. – Од. зб. 900. – Арк. 94–105; Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dnia 31 wrzesnia 1921 r. – Tom XII. Wojewodstwo stanislawowskie. – Warszawa: Wyd. C.K.S., 1923. – S. 10–12; Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. – Lwów, 1881. – Т. VI. – Rocznik 2. – S. 168–169; Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. – Lwów, 1888. – Т. XIII. – Zeszyt 1. – S. 18–19; Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. – Lwów, 1888. – Т. XIII. – Zeszyt 2. – S. 70–77; Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. – Lwów, 1901. – Т. XXVI. – Zeszyt 1. – S. 17–27.

⁴⁷ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich i innych krajów słowiańskich. – Warszawa : nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1890. – Т. XI. – 976 s.

⁴⁸ Mistovny Slovník Československe Republiky. – Praga, 1935. – S. 8.

Summary

*Volodymyr Klapchuk
(Ivano-Frankivs'k)*

Population of Hutsulshyna

The article gives the characteristics of antropogical peculiarities of Ukrainian population in Hutsulshyna, which is based on famous Ukrainian and Polish scientists' investigations. The detailed statistic materials of the second half of XIX – the first third of XX centuries, about settlements and inhabited points are analysed, analytical characteristic of its amount, national and religious part of the population are revealed in the article.

Key words: Hutsulshyna, anthropology, Germanic group, romance group, Finnish-Hungarian group, Slavic group, demographical processes, national and religious part of population.

УДК: 91 (477)(092) „18”: 910.4

**Борис Білецький
(Чернівці)**

УКРАЇНСЬКИЙ КОЛУМБ КОЗАЦЬКОГО РОДУ

У статті аналізується вклад Юрія Лисянського, українського мореплавця і вченого, у здійснення першої кругосвітньої подорожі 1803–1806 рр. на кораблі «Нева» та наслідки цієї подорожі.

Ключові слова: кругосвітня подорож, військовий моряк, морське сполучення, етнографічні дослідження, географічні відкриття, океанографія, рідний край, український родовід.

Щедра на таланти українська земля подарувала людству цілу плеяду геніальних вчених, співаків і композиторів, поетів і письменників, учених і винахідників, мандрівників і мореплавців. Та через історичні обставини, часом драматичні, а то й трагічні, синам та дочкам цієї благословенної землі доводилося збагачувати скарбницю знань світової цивілізації, перебуваючи далеко за межами рідної землі, а тому на отчій землі їх талант не завжди був належно оцінений і відповідним чином визнаний.

На жаль, деякі сусідні народи, воліючи мати в національному пантеоні знаменитих українців, заперечували їх український родовід¹. З приводу цього академік Іван Дзюба зазначав: «Конче потрібно повернути Україні імена великих діячів, митців та вчених, привласнених іншими культурами². Серед таких – і Юрій Федорович Лисянський (1773–1837), якого не тільки в російськомовних (Большая советская энциклопедия. – М., 1973. – Т.3³, Большой энциклопедический словарь. – М.-СПб, 2001⁴, 100 великих мореплавателів / Авадьяева Е.Н., Зданович Л.И. – М. 2004⁵), а й в деяких україномовних виданнях (Устименко Л., Афанасьєв І. Історія туризму. – К., 2005⁶) вважають його росіянином, а не українцем. Факти засвідчують зовсім інше. Як зазначено в Українській Радянській Енциклопедії, Юрій Федорович Лисянський – вітчизняний мореплавець, один з організаторів і керівників першої російської кругосвітньої подорожі 1803-1806 рр.⁷. Про його українське коріння засвідчують документальні та літературні джерела, що зберігаються на Батьківщині нашого співвітчизника⁸.

Про рід Лисянських відомо з «Реєстру усього Війська Запорозького 1649 року». У ньому зазначається, що у Чигиринському полку служив Василь Лисянський, там в Бакицькій сотні було вже троє Лисянських: Мисько, Юрко й Дмитро. Були Лисянські і в Корсунському полку⁹. У XVIII ст. одна з гілок роду Лисянських дослужилась до старшинських рангів і отримала на кінець століття російське дворянство. Як засвідчує «Виписка» з протоколу Чернівцівської дворянської комісії від 7 січня 1785 р.,